

Universal Journal of History and Culture

Vol. 1, No. 2, 174-188, 2019

Research Article

ISSN: 2667-8179

Hristiyan'dan Öte Ortodoks Hristiyan Bir Millet: Rus İmparatorluğu'nun Tarih Okuması

Emre Amir

Marmara Üniversitesi, Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, Türkiye

emreamir1@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9043-298X>

Received: 05 September 2019, **Accepted:** 17 October 2019, **Online:** 30 October 2019

Özet

Bu çalışmada, Asya'nın en geniş topraklarına sahip olan Rusların, Hristiyanlığın Ortodoks mezhebini nasıl ve neden bir üst kimlik hâline getirdiği ve bunu dış politikada Üçüncü Roma söylemiyle birlikte hangi tarihî arka plan üzerine inşa ettiği irdelenmiştir. Uluslararası ilişkiler disiplininde Rusya realist paradigmanın en uç örneklerinden biri olsa da Ortodoksluk, Rusya'nın gerek çevresine gerek Orta Doğu'ya yaklaşımında dış politikanın en mühim araçlarından biri olarak adeta *yumuşak güç* (*soft power*) şeklinde kullanılmaktadır. Diğer yandan, SSCB ile birlikte Ortodoksluğun yerini her ne kadar komünist söylem almış olsa da kilisenin işlerine karışılmamış olması Sovyet dış politikasında da Ortodoksluğun önemli bir yer teşkil ettiğini bizlere göstermektedir. Bu bilgiler ışığında bu çalışma, Rusların Üçüncü Roma ideali ve dünyaya hükmetme isteklerinin Ortodoks üst kimliği olmadan düşünülemediğini ve Ortodoksluk tarihini bilmenin Rus dış politikasındaki hamleleri öngörmek için çok önemli olduğunu vurgular.

Anahtar Kelimeler: Tarih, Uluslararası İlişkiler, Rusya, Roma, Ortodoks, SSCB, Hristiyanlık

Not Christian but an Orthodox Christian Nation: A Historical Reading of the Russian Empire

Abstract

This study discusses how and why Russia that constitutes the largest part of Asia made Orthodox Christianity its upper identity and on which historical background constructed it as its foreign policy together with the 3rd Rome rhetoric. Although Russia is one of the extreme examples of the realist paradigm in the international relations discipline, Orthodox Christianity is used as soft power as one of the most important tools of foreign policy regarding the neighbouring countries and the Middle East. On the other hand, even though communist ideology replaces the former religious outlook, Orthodox Christianity is an important part of the foreign policy of USSR as well, because it is seen that the state does not interfere with the Church. With this information, this study shows that it is impossible to think of a 3rd Rome rhetoric and the imagined Russian supremacy in the world without Orthodox Christianity as an upper identity and that knowing the history of Orthodox Christianity is very crucial to predict the moves in Russian foreign policy.

Keywords: History, International Relations, Russia, Rome, Orthodox Christianity, USSR

Giriş

Ruslar, geniş kara sınırları ve kendilerine has kültür ve medeniyetleriyle tüm dünyanın ilgisine mazhar olan kapalı kutu bir millet olarak dikkat çekmişlerdir. Kapalı kutu kavramı esasen Sovyet dönemine uygun düşse de sınırları uçsuz bucaksız bu medeniyet, tarihin hiçbir dönemecinde anlaşılamamış, öngörülememiştir. Fyodor Tyutçev'in 1866'daki "Rusya akılla anlaşılmaz ve arşınla ölçülmez, o kendine has bir şekilde yalnız ve özgürdür, ona sadece iman edilir" şeklindeki dizeleri, Rusları belki de dünya kamuoyuna en iyi ve doğru bir şekilde anlatan sözler olarak dikkat çekmiştir (Yılmaz, 2016, 7). Bilinmez arkasındaki Rusya'nın ve Rusların geçmişini irdelemek, günümüz Rusyası'nın değerlerine ve hedeflerine hâkim olmak demektir. Bu sebepten, Ortodoks denilince akla gelen Rus milletinin bu özelliği, onların aynı zamanda bu dinin hamisi konumuna da yükseltmektedir. Tarihin birçok dönemecinde bundan dolayı ağabeylik görevine soyunan Ruslar, dünyanın birçok noktasında Ortodoksluk inancının yaşatıcısı ve koruyucu olduğunu iddia etmektedir.

Bu bağlamda en önemli mesele Rusların putperestlikten Hristiyanlığa geçiş sürecini ele almak ve Ortodokslukla bütünleşen bu milletin, bu karışımın ana nedenlerini irdelemek, en önemli yol haritamız olacaktır. Böylelikle hem Hristiyanlık tarihi hem de siyasi tarih açısından kesişim noktaları keşfedilerek, inanç-millet arasındaki ahengin arka planı gün yüzüne çıkarılacaktır. Bu çalışmanın bir diğer amacı da günümüzde Rusların vazgeçmediği Üçüncü Roma/Moskova iddiasını doğru bir

şekilde aktarmak olmuştur. Bugün Batılı devletlerin birçoğu Rusya'yı Doğulu görmekle birlikte, bu devletin iç ve dış dinamiklerini kestirememektedirler. Öyle ki Bushkovitch'in de aktardığı gibi “çoğu Batılı, Budizm'i Ortodoksluktan fazla tanır, çünkü Ortodoksluk ne gündelik deneyimlerinin bir parçasıdır ne de eğitim müfredatında kendine yer bulur” (Bushkovitch, 2017, 31). Bu sebepten Batılı devletler, öngöremedikleri Rusya'yı F. Tyutçev'in sözlerine göz kırparak karşılar, ona iman etmez ancak tanımlayamaz da . .

Ülkemizin en büyük sorunlarından biri, sosyal bilimler eğitiminin verildiği birçok bölümde dinler tarihinin eksik veriliyor ya da hiç verilmiyor olmasıdır. Örneğin, Hristiyanlık tarihini bilmeden Avrupa'daki savaşların, Yahudilik ve İslam tarihini bilmeden Orta Doğu'daki karışıklıklar ve birlikteliklerin anlaşılması mümkün değildir. Tıpkı bunun gibi, Hristiyanlığın bir mezhebi olan Ortodoksluğun nasıl meydana geldiğinin ve Katoliklerden ayrılış nedenlerinin, Batı-Doğu ikileminin din içerisindeki etkisinin ve Roma-İstanbul-Moskova hattının tüm bu olanlarda önemini anlaşılabilmesi için, Hristiyanlık tarihi okumaları yapmak elzemdir. Tüm bu neticeler toplandığında, Rus milletinin dininin belirlenmesi, Bizans ile ilişkileri, İstanbul'a hayranlığı, Ortodoksluk sebebiyle Roma'ya karşıtlığı ve Rusların, Bizans'ın çöküşüyle Ortodoksluğun hamisi olma iddiasının arka planı bu çalışmada verilmek istenmiştir. İlerleyen yüzyıllarda bu makamı Ruslar, çıkarları için bir ideolojik aygıt olarak kullanmışlardır ve bugün dahi hâlâ Ortodoksluk şemsiyesi, Rus dış politikasında önemli bir noktada bulunmaktadır. Bu çalışmanın en büyük katkısı, Rusların Ortodoksluk ile mazisini masaya yatırmak, masada geçmişi ve geleceği kurcalamak olmuştur.

Rusya ve Ruslar: Knezlikten İmparatorluğa Geçen Süreç

Hosking'in “Kuzey Avrasya ovası, Rusya'nın sadece coğrafi alanı değil aynı zamanda kaderidir de” (Hosking, 2015, 13) tanımlamasına bir ek olarak belki de tarihin en geniş topraklarından oluşan Rus devletinin, kuzeyden gelen göçlerle yerleştiği bu bölge, onların hem kaderi hem kazancı hem de en büyük düşmanı olagelmiştir diyebiliriz. Zira tarih boyunca muazzam topraklardan oluşan bu sınırları korumak, Rusların kendilerini daima güçlü tutması gerektiği bilincine sebep olduğu için pozitif etki, hem de sınırların genişliği sebebiyle her karışına mutlak hâkimiyet kuramamak adına da negatif etkiyi yaşatmıştır. Bu ikilem yahut handikap, yüzyıllar boyunca Rusların tarih sahnesindeki en büyük kozu ve zaafi olagelmiştir (Hosking, 2015, 16).

Rusların, birçok savaşçı topluluğun yan yana gelmesiyle 900'lü yıllar civarında, rivayete göre

adını bir gemi kaptanından almış olan Kiev şehrine gelerek devletleştikleri bilinmektedir (Hosking, 2015, 10). 10. yüzyılda tam teşekküllü bir devlet sayamayacağımız Kiev Knezliği, tam bir boyarlar birliği hâlinde idi (Bushkovitch, 2017, 28). Bu Knezliğin tarih sahnesindeki ilk siması, Rurik olmuştur ve bu isimden dolayı 1613 tarihinde tahta Romanovlar oturana kadar Rusların kaderini Rurik Hanedanı çizmiştir (Kurat, 2014, 23). Kiev'deki yönetici prensler, savaşan ve saldırgan tutumlarıyla dikkat çekmişlerdir. Kiev Knezliğinde yönetim düzeni monarşi, aristokrasi ve demokratik yönetim biçimlerinin harmanlamasını andırmaktaydı. Knezden beklenen ordunun başında olması ve hukuk kurallarını uygulamasıydı. Knezliğin demokratik yönünü, *veçe* adlı meclislerinde görebilmekteyiz (Uluslan, 2010, 112). *Drujina* adını verdikleri birçok savaşçı topluluğuyla birlikte Peçeneklere ve hatta Bizans'a dahi ahşap teknelerle ulaşarak çevredeki birçok bölgeyi yağma etmişlerdir. Bu yağmalar sonucu, örneğin Bizans'tan ticari haklar elde eden Kiev Rusları, İstanbul ile yoğun bir iletişim ağı kurmayı başarmışlardır. Öyle ki Kiev prenslerinden İgor'un dul eşi Olga¹'nın, İstanbul seferlerinden birinde Hristiyan olduğu düşünülmektedir (Bushkovitch, 2017, 28). Ancak Olga'nın, oğlu Svyatoslav'ın yerine bir süre ülkesinin başında olduğu düşünülürse, Rusların toplu hâlde Hristiyanlığa geçmesi sonraki yıllara kaldığı için, zorla din değiştirmenin yaşanmadığını söylemek pekâlâ mümkündür (Kurat, 2014, 33).

Rurik Hanedanı, hakkında pek bilgi mevcut olmayan Rurik sonrası, Hristiyanlığı devlet olarak kabul eden ve ettiren Vladimir'e kadar Oleg, I. İgor, Olga (naib), I. Svyatoslav, I. Yaropolk ve I. Vladimir olarak ilerlemiştir. Olga MS 962 yılına kadar hüküm sürmüştür. Oğlu I. Svyatoslav annesinin inancını taşımamakla birlikte, babası gibi Rus fütuhatının başat rollerinden birini üstlenmiştir. Öyle ki, seferden sefere koşan Svyatoslav Bizans'a düzenlediği bir akın sonrası Peçeneklere esir düşmüştür ve ölüm onu burada yakalamıştır. Peçenekler'in Svyatoslav'ın kafatasından kadeh yaptığı rivayet olunmaktadır (Bushkovitch, 2017, 28).

Vladimir'in Knezliği ve Önemi

Svyatoslav'ın oğlu Vladimir (972-1015) iktidar yıllarının başlarında babası gibi büyük bir savaşçı olarak dikkatleri üzerine çekmiştir. Putperestlik konusunda da bir hayli özverili olan Vladimir, gök gürültüsü tanrısı Perun ve birçok ilah için mabetler inşa ettirmiştir (Bushkovitch, 2017, 28). Rus knezi Vladimir, Bizans ile olan ilişkilere de büyük önem atfetmektedir. Bizans içerisinde patlak

¹ İleride göreceğimiz Ruslarda Hristiyanlık dinini devlet adına tanıyan ilk kez olan ve sonrasında da Aziz ilan edilen Vladimir'in büyükannesi.

veren birden fazla isyan ateşi, Vladimir'in tam da fırsat kolladığı zamana rastlamıştır ki İmparator II. Basil (967-1017), Vladimir'den 6000 kişilik bir ordu ile yardıma gelmesini istemiştir. Bu fırsattan istifade eden Vladimir, bu yardımın karşılığında imparatorun kızı Anna ile evlilik gerçekleştirmiştir (Kurat, 2014, 34).

Kiev knezinin bu evliliği, Rusların Hristiyanlaşması ve bilhassa Ortodokslaşması adına büyük önem arz etmektedir. Zira İstanbul'dan Rus topraklarına gelen prenses Anna, beraberinde Rum papazları ve ayin vasıtalarını, kısacası Hristiyanlık yaşantısını da getirmiştir. Öyle ki 848'deki Balkan Bulgarlarının Hristiyanlığı kabulü sonrası Ortodoksluğu yaymak, Bizans için bir devlet politikası hâline gelmişti. Kiev'in Hristiyanlaşması, her iki topluluk için de kazançlı bir hadise olmuştur. Bizans, Rusların savaşı yönünü kullanmış karşılığında da devlet ideali olan dinini yaymıştır. Vladimir'in tam olarak nerede ve ne zaman vaftiz edildiği bilinmemektedir. Ancak kendisinin Hristiyanlığı seçmesi sonrası *Drujina* da toplu olarak vaftiz olmuştur (Kurat, 2014, 34). Oysa Vladimir'in babası Svyatoslav'a annesi tarafından Hristiyanlık önerildiği zaman, “duriynam bana güler” diye cevap verdiği düşünülürse, Vladimir'in bu hamlesinin ne denli büyük bir gelişme olduğu çok daha iyi anlaşılacaktır (Kurat, 2014, 26).

Vladimir'in Hristiyanlığı sadece *Durijna*'ya değil, tüm Rus halkının da dinini değiştirmesine sebep olmuştur. Vladimir, Kiev halkına Dnyeper Nehri'nin soğuk sularında vaftiz olmayı emretmiş ve tüm Ruslar böylece zorla Hristiyanlaştırılmıştır (Bushkovitch, 2017, 29). Bu din değişikliğinin birdenbire ve çok keskin bir biçimde olduğunu söylemek güçtür. Kiev ahalisi ne kadar toplu hâlde vaftiz olsa da, önceden tapındıkları putlarını, yeni dinleri olan Hristiyanlıkla harmanlayarak bütün Orta Çağ Avrupası'nda olduğu gibi “ikili inancı” yaratmışlardır (Hosking, 2015, 65).

Din İçinde Din: Ortodoks ve Katolik Tarihsel Ayrımı

Grekçe ‘orthos’ ile ‘doxa’ kelimelerinin birleşiminden meydana gelen Ortodoks kelimesi, genel anlamıyla “doğru inanç” anlamı taşımaktadır. Özel anlamında ise Ortodoks, Hristiyan toplumun resmî olarak 11. yüzyılda Doğu-Batı şeklinde ayrılması neticesinde Grek ve Slav ağırlıklı Doğu Hristiyanlığının adı olmuştur. Hristiyanlığın ortaya çıkışından kısa bir süre sonra Akdeniz havzasına doğru gösterdiği yayılım, Havarilerin kurduğu kiliseler olarak; Roma, İskenderiye ve Antakya kiliselerini ön plana çıkarmıştır (Katar, 2010, 111).

Roma İmparatoru I. Konstantin'in, imparatorluğun başkentini MS 330 yılında Roma'dan İstanbul'a

taşıması, Hristiyanlık namına ayrılığın fitilini ateşlemiştir. Zira daha önceleri Heraclea (Marmara Ereğlisi) metropolitliğine bağlı bir piskoposluk olan İstanbul Kilisesi, MS 381 yılında başpiskoposluk konumuna yükselmiştir. Daha sonra Kudüs'ün de başkiliseler arasına katılmasıyla Hristiyanlık, beşli bir yönetim ve etki merkezi tarafından paylaşılır olmuştur. Roma, İskenderiye ve Antakya kiliselerinin arasına sonradan katılsa da İstanbul, imparatorluk başkenti olduğu için doğrudan bu kiliseler arasında ikinci sıraya yükselmiştir. Bu durum, başta İskenderiye teologları olmak üzere Roma'nın da tepkisine sebep olmuştur. Zira Roma Kilisesi, MS 476 yılında Batı Roma'nın çökmesi sonrası siyasi ve dinî anlamda mutlak güç elde etmiştir. Bu gücü paylaşmak istemeyen Roma, İstanbul'u adeta bir engel olarak görmüştür (Katar, 2010, 113-114).

Kiliseler arası mücadelenin arka planında yatan İsa Mesih'in şahsı konusunda çıkan Roma merkezli görüşe ters fikirler, örneğin Patrik Pavlus (ö. 272)'un İsa'nın tanrı olmadığı, yalnızca peygamber ve insan olduğu yönündeki söylemi, kendisinin aforoz edilmesine sebep olmuştur. Bu tartışmaların en tesirli olanı *monofizit-diyofizit* çekişmesi olarak gün yüzüne çıkmıştır. İskenderiye cemaati ve Antakya cemaati arasında çıkan ve İstanbul Patriği Nestoryus'un Antakyalı ilahiyatçılara destek verdiği "İsa'da iki tabiat olduğu" fikrine, -ilahi ve insani- İskenderiye cemaati şiddetle karşı çıkmıştır. Bu ayrılık sebebiyle Roma İmparatoru 431 yılında Efes'te bir konsil toplamış ve sonucunda *diyofizitler*, yani Antakya cemaati ve Nestoryus aforoz edilmiştir. Ancak İstanbul patriğinin bu şekilde aforoz edilmesi, imparatorluğun birliğine zarar vereceğinden, 451 yılında Kadıköy Konsili'nin toplanılmasına karar verilmiştir. Bu sefer de *monofizit* düşünce aforoz edilerek, mesele iyice ele yüze bulaşan bir hâl almıştır. Sonraki yıllarda orta yol denilebilecek bir düşünceyi, yani *monothelitzmi*² kabul eden imparatorluk, bugün Mârûniler olarak bilinen küçük bir grup dışında kimseyi tatmin edememiştir (Gündüz, 2018, 38-39).

Roma Kilisesi her zaman, Havari Petrus aracılığıyla bütün Hristiyanlığın merkezi ve otoritesi olma iddiasında bulunmuştur. İmparatorluk başkenti olarak İstanbul ise Roma'nın bu tutumuna karşı çıkmış ve ayrılıklar baş göstermiştir. İki kilise arasındaki bu çekişme, siyasi çekişmelerden ibaret değildir. Kiliseler, teolojik ve litürjik konularda da birbiriyle adeta yarış içerisinde olmuşlardır. Bu ayrımın başında, teslisin üçüncü unsuru olan ruhla ilgili tartışmada, Roma Kilisesince eklenecek *filioque*, yani "oğuldan da" ifadesi gelmektedir. Kutsal ruhun hem babadan hem de oğuldan geldiğini vurgulayan Roma'ya, İstanbul karşı çıkmıştır (Gündüz, 2018, 129).

Öte yandan 1054 yılında kilisenin yönetimiyle ilgili ortaya çıkan problem ise ayrışmanın bir

² Yeni bir kristolojik yorum olarak Monothelitzizm veya Monoenerjizm'e göre İsa, bir tek enerji şeklinde ortaya çıkan ancak iki tabiatı olan durumdur.

başka boyutunu gün yüzüne çıkarmıştır. Kutsal Roma İmparatorluğu'nun etkisinden kurtulmaya başlayan Papalık, kilise kararlarında yetkiyi tek elde toplamaya başlamıştır. Oysa doğulu patriklerin geleneği konsey tarzı bir karar alma sürecine yönelikti. Bu ayrışmaların birçok ufak sebebi veri olarak elimizde olsa da görünen o ki asıl sebep, bu iki kilisenin bambaşka kültürlerin temsilcileri olduğudur (Bushkovitch, 2017, 31). 1054 yılında Papa IX. Leo'nun İstanbul'a gönderdiği Kardinal Humbert, burada Partikle görüşmeye gelir, ancak Patrik kendisine randevu vermez. Bunun neticesinde Kardinal, Ayasofya sunağına Patriğin sapkın olduğunu beyan eden bir not bırakarak Roma'ya döner. Bu olay sonrası iki taraf da birbirini aforoz ilan edince, ipler iyice kopmaya başlamıştır (Gündüz, 2018, 129).

1204 yılındaki Dördüncü Haçlı Seferi sırasında İstanbul'u yağmalayan Haçlılar, 1261 yılına kadar burada Latin Krallığı kurmuşlardır. Bu süreçte, birçok yağma ve zulüm hadisesine şahit olan Grekler, Roma Kilisesi'ne karşı büyük bir nefret beslemişlerdir (Katar, 2010, 116). Haçlı yağmalarına karşı Rus halkı da tarafını açıkça belirtmiştir. Vakanüvisler haçlı yağmalamalarını, insanların katledilişlerini ve kiliselerde yapılan saygısızlıkları Ruslara aktardılar. Bu gelişmelerin de etkisinde saflarını belirginleştiren Ruslar, Bizans'tan yana tavır belirtti. Çünkü Rus halkı, Bushkovitch'in de dediği gibi; "Hristiyan'dan ziyade, Ortodoks Hristiyan'dı" (Bushkovitch, 2017, 30).

Tüm bu yaşananlara ve geçmişe rağmen Türk tehdidi sebebiyle zor durumda olan XI. Konstantinos, Batı Avrupa'dan yardım istemek amacıyla kilisenin Roma'yla birleşmesini kabul etmiştir. Roma, yüzlerce yıldır süren kilise çekişmesi için resmen Bizans'tan teslimiyet istemiştir. 1439 yılında Floransa'da toplanan taraflar, Papa'nın otoritesini tanıyıp, *filioque* konusunda Latin görüşünü benimzediklerini beyan ettiler. Bu haber, Grekler tarafından tepkiyle karşılanmıştır (Bushkovitch, 2017, 55). Öyle ki, Bizans'ın ileri gelenlerinden Grandük Lucas Notaras bu habere, "şehrin ortasında Kardinal şapkası görmektense Müslüman sarığı görmeyi tercih ederim" diyerek tepki göstermiştir (Katar, 2010, 117).

Rusların bu gelişmelere de tepkisi nettir. Roma'ya boyun eğmeyi kesinlikle reddeden Ruslar, Yunan Piskopos İsidoros'u görevden alarak yerine Ryazanlı Piskopos Yona'yı seçtiler ve bundan sonra birleşme yanlılarının hâkimiyeti altında olan İstanbul'a danışmayan Rus Ortodoks Kilisesi, böylece Yunanlardan ayrılmış ve bağımsızlığını ilan etmiş oldu. Eğer Rus Kilisesi kabul etmiş olsaydı, muhtemeldir ki Katolik Polonya'nın hâkimiyeti altına girmiş olacaktı (Aslanova, 2006, 39). Bağımsızlığını ilan eden Rus Kilisesi'nin bu kararı almasındaki en büyük nedenin Katolik kabulleri reddetmesi olsa da arkasındaki nedenin İstanbul'un fethi olduğu unutulmamalıdır. Bağımsızlıkla

beraber “Üçüncü Roma” iddiasıyla Ortodoksluğun yeni merkezi olma hedeflerini dünyaya ilan etmiş oldular (Bushkovitch, 2017, 55).

Rusların bu bağımsız tutumu, Ortodoksluğu böldüğü için İstanbul tarafından olumlu karşılanmamıştır. İstanbul Patriği Grigorious çareyi, Rus kiliselerini parçalamakta bulmuş ve Kiev, Letonya gibi bölgelerde metropolitlikler açmıştır. Rus kiliselerinin bu bölünmüşlüğü, Ukrayna kiliseleriyle birleşmeye kadar yaklaşık 200 yıl boyunca devam etmiştir (Aslanova, 2006, 41).

Rus Ortodoksluğu ile Ortodoksların Hamisi Ruslar

Ruslar için Ortodoksluk inancı, adeta milletleriyle bütünleşmiş bir din tabiridir. Somuncuoğlu'nun tabiriyle, “Rus demek; Ortodoks demek olacaktır” (Somuncuoğlu, 2004, 98). Rusların Hristiyanlığa geçişinde Bizans'ın payı yüksek ölçüde mevcuttur. Kiril ve Methodious kardeşleri Rus topraklarına gönderen Bizans, burada misyonerlik faaliyetlerini teşvik etmiştir. Nihayetinde Slavcayı öğrenen Kiril, Ruslara Yunan harflerinden esinlenerek Kiril alfabesini tasarlamış, böylece Rusların din değiştirmeleri daha kolay bir süreç hâline dönüşmüştür.

Bu veçhede Rusların tanıştığı tek din, Ortodoksluk değildir. Bunun yanında Katolik inancı, İslamiyet ve Yahudilik de Rusların gündeminde olan dinler arasında idi. Ancak rivayet odur ki Vladimir, bu dinleri araştırmak üzere dört bir yana elçiler gönderir. Elçiler belli bir süre sonra yurtlarına döndüğünde dinler hakkında raporları tam olarak şöyledir; Katolik inancında merasimlerin hiçbir özelliğinin olmadığı vurgulanır. İslam dini için, Rusların seremonilerinde yer alan alkolün yasak olması, olumsuz algıya sebeptir. Yahudiler konusunda sessiz kalan elçiler, Ortodoks ayinlerinden öyle etkilenmişlerdir ki, kroniklerde “cennette miydik yoksa dünyada mı bilemedik” sözlerine rastlanır. Fakat bunlar her ne kadar birer etken olarak görünse, bilinse de Vladimir'in Ortodoksluğu seçmesindeki en büyük etkenin Bizans olduğuna şüphe yoktur (Hosking, 2015, 63).

Çünkü putperestliğe nazaran Hristiyanlık gibi bir din, dünyada istikrarı sağlamayı amaç edinen politik; İsa'nın ikinci kez yeryüzüne ineceğini ve kader gününe inanan patriklerin, peygamberlerin ve havarilerin kuşandığı tarihî bir dindi. Bizans'tan çıkar uman ve İkinci Roma olması sebebiyle de Bizans'a saygı besleyen Rus eliti, bu dini her anlamda kendine zırh ve silah edinmiş hâlde idi (Hosking, 2015, 67).

10. yüzyılın sonunda Ortodoksluk, Bizans'tan Balkanlara ve Orta Avrupa'nın birçok noktasına dek yayılmıştır. Ortodoksluğun, Latin Hristiyanlığından farklı olarak Rusların yerel diline çok daha

yakın bir dilde olması, din değişiminin hızlanmasına katkı sağlamıştır. Öte yandan Rusların Batı ile yakın ilişkiler kurmasının de bir nevi önleyicisi olduğu aşikârdır. Slav kiliseleri, inanç adına köprü; farklı kültürlerle kucaklaşma adına engel teşkil etmiştir (Hosking, 2015, 64). Rusların aslında neden Katolik olmadığının cevabı da burada yatmaktadır. Katolik misyoner faaliyetlerinin iticiliği ve dilinin Latince olması, birçok Slavyan topluluk tarafından kabul edilmeme nedeni olarak görülmüştür (Uluslan, 2010, 135).

Bu noktada Hristiyanlığın, evrensel bir imparatorluğun ideolojik mühimmatı olarak alındığını görmek gerekir (Hosking, 2015, 65). Emperyal gaye güden devletler, adımlarına perde çekecek araçlara ihtiyaç duyarlar. Özellikle, ilerleyen yüzyıllarda Osmanlı aleyhine genişlemek zorunda kalan Rusya için Ortodoksluk aygıtı, inanılmaz güzellikte bir araç olarak belirmekte idi. Örneğin İstanbul'un fethi sonrası Bizans'ın otorite boşluğunu doldurmaya soyunan Rusya, 18. yüzyıl sonrası Osmanlı İstanbul'unda yaşayan Ortodoksları himayesi altına almak istemiştir. Burada dikkat çeken durum, himaye isteğinin tamamen dindaşıktan dolayı değil, Osmanlı'ya karşı güdülen dış politika aracı ve İstanbul'daki Ortodoksları kullanmak amaçlı olduğudur (Aslanova, 2006, 129). Öyle görünüyor ki Balkanlarda Ortodoks Hristiyanların hamisi olmak fikri, Küçük Kaynarca Anlaşması ile resmî bir hâl almış ve Rusların dış politika parametrelerinin başını çekmiştir (Tepeyurt & Coşkun, 2013, 214). Aynı tutumun İran'a karşı da işgal esnasında Petro tarafından kullanıldığını düşündüğümüzde, bu dış politika silahının önemini çok daha iyi kavrayabiliriz.

Bir başka örneğe bakacak olursak; III. Napolyon'un Osmanlı'dan Beyt'ülahim Kilisesi'nin anahtarlarını Katoliklerin hamisi sıfatıyla istemesi sonucu, I. Nikolay'ın da buna karşılık aynı isteği Ortodoksların hamisi sıfatıyla yapması, sorunun fitilini ateşleyen olaydır. Neticede 1853 – 1856 arası patlak veren Kırım Savaşı, Rusların aleyhine sonuçlanmış ve Rusya, bu isteğinden vazgeçmek zorunda bırakılmıştır. Avrupa güç dengesinin korunması, burada esas alınmıştır (Tepeyurt & Coşkun, 2013, 225). Bu savaşın bize gösterdiği şudur ki, Ortodoksluk hamisi olmak Ruslar için öyle değerli bir görevdir ki bu uğurda milyonlarını cepheye sürmeye her an hazır durumdadırlar.

Moskova'daki yönetimin Ortodoksluk inancının ağabeyliğine soyunduğu ve Ortodoksların hamisi olduğunu “Üçüncü Roma” söylemiyle kolaylıkla anlayabiliriz. Rusların Bizans sonrası dönem için otorite boşluğunu kendi lehine kullanması sonucu çıkan bu söylemin Rus dış politikasındaki önemi haiz durumu malumdur.

Üçüncü Roma İddiası

Ruslar, ilk devletleştikleri Karadeniz'in kuzeyi Kiev bölgesinde henüz tarih sahnesinde adlarından bahsedilmezken, etraflarındaki ülkelerle ve hatta Volga'dan Hazar'a kadar çeşitli yerlerle ilişkiler geliştirmeye başlamışlardır (Tepeyurt & Coşkun, 2013, 209). Bu manada Bizans ile de çeşitli ticaret ilişkileri kurdular. Bu süreç içerisinde devletin başında bulunan Oleg, İstanbul seferi düzenleme kararı almıştır. 907 yılında uzun kayıklarına binen Ruslar, Dnepr boyunca hareket etti ve İstanbul önlerinde karaya çıktılar. Bizans payitahtını yağma eden Ruslar, vergi almak şartı ile bu yağmayı sona erdirmişlerdir. Böylece, Bizans ile ilişkilerinin ve bölgeye ilgilerinin başladığı dönem olarak bu işgali almamız mümkündür (Kurat, 1987, 23).

Türklerin İstanbul'u fethetmesiyle beraber Bizans'ın yıkılması, Rusların ilk kez ideolojik manada bilince sahip olmalarına sebep olmuştur. İstanbul'un geri alınması için mevcut durumda yükselişte olan en uygun devlet Ruslara aitti. Moskova Knezi III. İvan ile İtalya'da yaşayan Bizans prensesi Sofya, sırf bu amaç uğruna evlendirilmiştir. Bir Bizans prensesi olan Sofya, 1472 yılında Kremlin'e gelerek, Bizans saray, gelenek ve kültürünü buraya taşımıştır (Caşın, 2015, 43). Böylece İvan, Sofya ile evlenerek sahip olduğu Üçüncü Roma fikrini, devlet ideolojisine dönüştürmüştür. 43 yıl gibi bir süre hüküm süren İvan, Rusların devletleşmesi sürecini hızlandırmıştır. Rusların imparatorluk ideali ve ideolojisi olan Üçüncü Roma fikrini en güzel, Pskov Manastırı Filoyev'in şu sözleri tanımlamaktadır: *“Dünya hâkimiyetinin merkezi önceden Roma, sonradan Doğu Roma'yı temsilen İstanbul olmuştur. Her iki Roma da düşmüştür. Hâlbuki 3. Roma ayaktadır; o da Moskova'dır. Dinimizdeki Mukaddes üçlü kuralı gereği, 4. Roma olmayacaktır. Bu nedenle Moskova, dünya hâkimiyetinin merkezidir”* (Caşın, 2015, s. 44).

Nihayetinde ise Üçüncü Roma – Moskova hipotezi, Rus devlet geleneğine bir görev bilinci olarak işlenmiş ve dış politika parametrelerinde ön plana çıkmıştır. Hatta bundan sebeptir ki Bizans bayrağının neredeyse aynısı, Rus devlet arması şeklinde günümüze değin gelebilmiştir. Hukuki ve ideolojik açıdan Bizans, yeryüzünün yegâne imparatorluğu olarak öyle bir etki bırakmıştı ki Roma – Bizans söyleminin psikolojik algısı, çevre ülkeler onlardan güçlü konuma geldiklerinde bile onları üstün görmekte idi (Ulusan, 2010, 140).

IV. İvan'la birlikte gördüğümüz Rus liderlerindeki “Çar” unvanı³ kullanımı ile birlikte Asyalı bir devlet olmanın getirdiği “Kağan” vasfı göze çarpmaktadır. Ruslar, bu unvandan sadece birini

³ “Tzar” kelimesinin kökeninin dayandığı Sezar kastedilmektedir.

seçmedi. Çünkü onlar sadece Haçlı ruhuyla hareket eden bir Çar olamazdı. Zira bu, topraklarındaki Müslüman halkın direnişine sebep olabilirdi. Toprak genişliği sebebiyle zaten kontrolü güç ve yönetimi kırılğan olan bu devletin iki dengeyi koruduğunu görüyoruz. Aslında bunların hepsini merkeze aldığımızda göze çarpan şey, Rusların yönetim olarak bir bozkır imparatorluğu oluşturmuş oluşuydu. Kültürel olarak Avrupalılık etkisinden kurtulamayan Ruslar, dinî açıdan da adeta yeni Bizans'ı tesis etmişti. Sonuç olarak Ruslar, her zaman birden fazla dünyanın arasında gelgitler yaşamıştır. Aslında Avrasyacılık vurgusunun temelinde de bu yatmaktadır (Hosking, 2015, 18).

Çargrad Hayali

Rusların, Kiev'de başlayan tarihinden günümüze dek İstanbul'a ilgisi oldukça fazladır. Bu durum gerek Ortodoksluğun adeta neşvünema bulduğu topraklar olması sebebiyle gerekse İstanbul'un kendine has çekim merkezi ve boğazlar açısından stratejik önemi haiz olması sebebiyle böyledir. İmparatorluk aşamasına gelen ve adeta Osmanlıların aleyhine genişleyen Ruslar, İstanbul için çeşitli planlar yapmışlardır. Bu planlardan biri de “*Doğu sisteminin büyük planı*” adıyla II. Katherina'nın gözdesi Potemkin tarafından tasarlanan plandır. Bu plana göre; Türkler, Avrupa'dan kovulacak ve İstanbul'da bir Rus prensin yönetiminde “Grek devleti” kurulacaktır. Hatta Katherina bu plana kendisini öyle kaptırmıştır ki 1779 yılında doğan ikinci torununa, Bizans İmparatoru'ndan çağrışımla, Konstantin adını vermiştir (Kurat, 2011, 32).

1700'lerde ve hatta asırlar öncesinde başlayan bu sevdâ, dünya savaşına kadar devam etmiştir. Öyle ki, Çanakkale savaşları sürecinde Rusya'da basılan bir kartpostal, bizlere yüzyıllar geçse de Rusların bir gözünün İstanbul'dan (yani onların söylemiyle Çargrad'dan) ayrılmayacağını adeta kanıtlar niteliktedir.

Yakın Dönem Rus Ortodoks Kilisesi

Rus Ortodoks Kilisesi, Roma merkezli Katolik kilisesi sonrası en büyük nüfusa sahip kilisedir. Kilise; din, millet ve devleti tek çatı altında toplamıştır. Kilisenin, Sovyetler sonrası SSCB'den ayrılan devletleri içerisinde tutabildiğini söylemek güç olacaktır. Her ne kadar Rus Ortodoks Kilisesi altında, yakın çevre ve eski Sovyet toprakları olan bağımsız ülkelerin birleştirilmesi çabalansa da bağımsızlığına kavuşan birçok devlet, bunun egemenliğe kastedileceğini düşünmesi sonucu nihayete ulaşamamıştır (Alimukhamedov, 2014, 60).

Kartpostalın üzerinde: “Çargrad Önlerinde Sohbet” yazmaktadır.⁴

Rus Ortodoks Kilisesi, 1917 yılında iç ve dışa hitap etmek üzere ikiye ayrılmıştır. Bu durum, Rus Ortodoks Kilisesinin, ülke dışında kalan Ortodoks vatandaşlarına tesirini azaltmıştır. Ancak yakın döneme geldiğimiz zaman 2007 yılında Vladimir Putin, bu iki kiliseyi tek çatı altında toplayarak, kilisenin devlet destekli gücüne güç katmıştır. Bunun üzerine kilise lideri Kiril II, Putin dönemi için “Yaradan’ın hediyesi” nitelemesini yapmaktadır. Ortodoksluk inancı, sadece siyasi veya dinî söylemle kalmamış, Rus silahlı kuvvetlerinin de odağında yer almıştır. Örneğin Kiril II, 400 rahibini Rus ordusunda görevlendirmiştir (Alimukhamedov, 2014, 62).

Rusya Federasyonu, SSCB’den farklı olarak din faktörünün destekçisi ve canlandırıcısı olmak konusunda iddialı adımlar atmaktadır. Bu bağlamda 1992’de kilise şu kararları almıştır:

“Ortodoks Kilisesi, tekrar toplum içerisinde her zamanki yerini almış ve insanların yaşamı ve olayların gidişatı üzerinde fikir yürütmek işlevini başlatmış bulunmaktadır. Kilise, ne sağ ne de sol gruplara ait olup; hiçbir grubun taraftarı değil, hepsinin üzerindedir. Kilise, politik mücadelenin içindedir ve her zaman olacaktır” (Alimukhamedov, 2014, 62).

Nihayetinde 1993 yılında yapılan dışişleri toplantısına kilise de katılmıştır. Bu toplantıda, Rus dış politikası, hedef ve yönleri belirlenip, kilisenin etkililiği üzerinde durulmuştur. Rusya, kilise etkisi ile iki şeyi amaçlamaktadır. İlk olarak, Rus iç dinamizmini siyasi bütünlüğe ulaştırmak. İkinci ise, Rus Ortodoks diasporasını avuç içinde tutabilmek. Sonuçta ise, bu iki grubu tek pota altında toplayıp, adeta “Çarlığın” yeniden dirilişini sağlamak (Caşın, 2015, 243).

2001 yılında Metropolit Kiril II, devletle kilise arasındaki dış politika amaçlarını şu şekilde tasnif etmiştir:

1. SSCB'nin reddetmesiyle kaybedilen kilisenin yurtdışındaki mallarını geri almak,
2. Yakın ve uzak dış ülkelerde yaşayan vatandaşların ve inanların hakkını korumak,
3. Çok kutuplu dünya dengesini korumak (Alimukhamedov, 2014, 63).

Bu amaçlar arasında en dikkat çeken söylem, çok kutupluluk söylemi olmuştur. Kiril II'nin bu açıklaması, adeta BM kürsüsünden haykıran bir dışişleri bakanının konuşmasını canlandırmaktadır. Bu da kilisenin, Rus dış politik manevralarının ne denli merkezinde olduğunu tezahürüdür.

Vladimir Putin, Şubat 2013'te din adamlarından oluşan temsilcilere, "Rusya'nın tüm zaferlerinin kalbinde; vatanseverlik, iman ve ruh gücü vardır" diye seslenirken aslında, SSCB'nin yıkılışından sonra Rusya'ya ideolojinin geri dönüşünü açığa çıkartmaktaydı. Çarlık devletini, "Ortodoksluk, otokrasi ve millî dehaya" dayandıran I. Nikolay'ın eğitim bakanı Sergey Uvarov'un sözlerini 2000'li yıllara taşıyan Putin, Çarlık-Ortodoksluk güçlerini tek ele alıp, yeni bir İmparatorluğun ayak seslerini hissettirmektedir (Jouanny, 2017, 59).

Rusların Avrasyacı kanadının meşhur isimlerinden Aleksandr Dugin de Rus Ortodoks Kilisesi'nin önemine atıf yaparak, "Konstantinopol'un düşmesi sonrası 3. Roma iddiası, kiliseye, Bizans'ın tüm haklarını devretmiş, böylece Rusya'ya yegâne bir büyük alan oluşturmuş" demiştir (Dugin, 2015, 219).

Putin ise 2016 yılında ABD'li yönetmen Oliver Stone ile yaptığı dört bölümlük belgeselde, Ortodoksluğa dair şu sözleri kullanmıştır:

"SSCB, ideoloji olarak komünizmi kullanmaktaydı, ancak SSCB çöktü ve bu çöküş, 20. yüzyılın en acı olayıdır. Nihayetinde ise Rusların bir ideoloji ikame etmesi gerekecekti. Rusya, bunun üstesinden gelerek, komünizm yerine dini seçti⁵. Esasen tüm makalenin ana konusunu temsil eden Putin'in bu sözleri, Putin'le beraber küllerinden yeniden doğan "Rus İmparatorluğu"nun en mühim dış politika aygıtlarından birinin habercisi niteliğindedir.

Sonuç

Rusya Federasyonu, 10. yüzyıldan bugüne aldığı yönetim tecrübesi ve elindeki muazzam toprak genişliğiyle dünya sahnesinde varlığını sürdürmektedir. Kuzey'den gelen Rus savaşçı toplulukları Slavlar ve Varegler, Kiev bölgesine yerleştiğinde belki de ilerleyen yüzyıllarda bunca büyük işler başaracaklarını kendileri dahi tahmin edemezdi. Novgorod Knezliği ve sonrasında Moğol akınlarının önce zararlısı sonra kârlısı olan Moskova, gün yüzüne çıkmış ve uç beyliği diyebileceğimiz bir şekilde adından söz ettirir olmuştur. Rusların Bizans ile yakın ilişkileri ticaret, din ve

⁵ Oliver Stone ve Putin Belgeseli, The Putin Interviews, 2017.

fütühat yönünden kendilerini etkilemiştir. Özellikle Ortodoksluk inancı sonrası devlet teşekkülündeki kurumlaşma sürecinin çok daha hızlandığını görmekteyiz.

Ruslar, tarihleri boyunca çeşitli araç ve malzemeleri dış çevresine karşı kullanmıştır. Bu zaman zaman din, zaman zaman ideoloji, ticaret, kültür veya askerî güç olmuştur. Ancak geçmişlerinin büyük bir bölümünde ve hatta günümüzde dahi Rusya, İstanbul'un fethi sonrası kendisini Bizans'ın yerine koymuş ve Moskova'nın Üçüncü Roma olduğunu iddia etmiştir. Bu iddia, yalnızca kuru bir söylemden ibaret görülemez, görülmemelidir de.

Tüm bu sebepler neticesinde Rusların Ortodoksluğun hamisi olma söylemi, Üçüncü Roma iddiası ve dış politikasında kullandığı bu araçların kökeni, çalışmamızın merkezine aldığımız konu olmuştur. 21. yüzyıla giren Rusya Federasyonu, önceki dönemlerine göre daha fazla dünya ile etkileşim içerisinde olup, daha fazla iddia sahibi bir ülke konumuna gelmiştir. Bu iddialı oluş, "Yeni Çarlık İmparatorluğunun" doğuşu için bir söylem, bir retorik hâlini almıştır. Aslında bu bakışı, yine Putin'in şu sözleri bizlere yansıtmaktadır: "Bizim jeopolitik konumumuza sahip bir ülke, dünyanın her tarafında millî çıkarlara sahiptir" (D'encausse, 2013, 140).

Sözün kısası, Rusları tanımak için Ortodoksluğu tanımak, Ortodoksluğu bilmek içinse Hristiyanlığın tozlu sayfalarına göz atmak elzemdir. Rusya çalışan ya da çalışmayan ancak dış politikayla ilgilenen herkes, Rusların hassas noktalarını bilmesine rağmen bu hassas noktanın neşet ettiği noktalara hâkim olmazsa, yani tarih şuurunu dış politika araçlarıyla birleştirmese tüm hamleler yetersiz kalacaktır. Tüm bu sebeplerden dolayı bu çalışmanın, Rus Ortodoksluğunun merkezine inerek, Rusların dış politikalarındaki bu gücünün perdesini, elden geldiği miktarda aralamak amaçlı olduğunu belirtmek isterim.

Kaynaklar

- Alimukhamedov, F. (2014). Rusya Federasyonu'nun orta doğu politikasında Rus Ortodoks kilisesinin önemi. In E. Akçay, E. Ertosun, & M. Akpınar (Eds.), *Dini jeopolitik yaklaşımıyla orta doğu* (p. 59-76). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Aslanova, S. (2006). *Rus ortodoks kilisesi*. Retrieved from https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=XohQ0H2mJnBfxLPsY8dG45-iB6BnwQBvqGKfX8pZamsq_1akHdrfnEQoEr9o9j37.
- Bushkovitch, P. (2017). *Rusya'nın kısa tarihi* (M. Doğan, Trans.). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Caşın, M. (2015). *Novgorod knezliği'nden XXI. yüzyıla Rus imparatorluk stratejisi*. Ankara: Atlas Kitap.
- D'encausse, H. C. (2013). *İki dünya arasında Rusya* (R. Uzmen, Trans.). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

- Dugin, A. (2015). *Rus jeopolitiği avrasyacı yaklaşım* (V. İmanov, Trans.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Gündüz, Ş. (2018). *Hristiyanlık*. İstanbul: İsam Yayınları.
- Hosking, G. (2015). *Rusya ve ruslar erken dönemden 21. yüzyıla*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Jouanny, J. R. (2017). *Putin ne İstiyor?* (M. Öztürk, Trans.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Katar, M. (2010). Ortodoksluk. In Ş. Gündüz (Ed.), *Yaşayan dünya dinleri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kurat, A. N. (1987). *Rusya tarihi başlangıçtan 1917'ye kadar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kurat, A. N. (2011). *Türkiye ve Rusya xvii. yüzyıl sonundan kurtuluş savaşına kadar Türk - Rus İlişkileri (1798-1919)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kurat, A. N. (2014). *Rusya tarihi başlangıçtan 1917'ye kadar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Somuncuoğlu, A. (2004). Rus Ortodoks Kilisesi'nin eski Sovyet alanındaki misyonu. *Karadeniz Araştırmaları*(2), 93-107.
- Tepeyurt, M., & Coşkun, B. (2013). Tarihsel süreçte bir kâğıt asker olarak Ortadoğu'da Rus varlığı. In S. Kaya (Ed.), *Rusya'nın doğu politikası* (p. 205-248). Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Uluslan, A. (2010). *Rus ortodoksisi ve Rus devlet yapılanması*. Yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Retrieved from <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=NtBAevXNhYaNqJFoAcdBdppkq-Z4XZe4VimbgDgjtICHTEUj8vCEQGxbQCRuEv68>.
- Yılmaz, S. (2016). *Rusya neden Suriye'de?* Ankara: Yazar Yayınları.